REFRENELE COLINDELOR MARAMUREŞENE ŞI FUNCȚIILE LOR

Prof. PAMFIL BILȚIU
Baia Mare

Refrenele, dincolo de execuția lor mecanică şi caracterul lor mobil, constituie unul din nucleele colindei şi joacă un rol esențial în structurarea textelor, chiar dacă sensul lor a devenit parțial obscur[1].

Vechiul repertoriu de colinde a fost înainte cu mult mai bogat, față de cel care îl posedăm astăzi, asta în acord cu multiplele funcții ale colindei, pe care le-a avut de îndeplinit şi pentru care a fost creată. Rosturile ei magice impuneau obligativitatea repetării melodiei principale, ceea ce a generat refrenele. Întrucât colinda a avut mai înainte un caracter mai manifest, în ceremonialul colindatului, a generat variantele cu două sau cu mai multe refrene, care erau repetate alternativ. Refrenele sunt călătoare. Aceeaşi formulă s-a adaptat şi circulă cu mai multe variante. Adaptarea se face în acord cu rolul ceremonial al variantei respective[2].

În refrene specialiştii au descifrat formule magice în legătură strânsă cu rosturile de propițiere ale colindei .Să amintim că după vechiul calendar se colinda la începutul lunii martie, când începea noul ciclu vegetațional şi când, prin rituri şi obiceiuri, se urseau destinele anului nou.

Refrenele colindelor s-au adaptat unor multiple rosturi magice şi ritualice, ceea ce a generat marea lor varietate. O categorie destul de bogată ne indică funcția lor de mesageri ceremoniali în obiceiul colindatului, cu referire directă la anumite momente şi acte ceremoniale. Unele se referă direct la implicarea actanților şi gazdelor în ceremonial, ceea ce ne sugerează caracterul de obligativitate a colindului şi colindatului: "Colinde-mă, Doamne, colindă", "Dai corinde", "Hai, corinde". Implicarea muzicanților în ceremonial, prin formule de genul "Cânta-m' cetera", pe care o întâlnim în variantele din Țara Lăpuşului, ne argumentează substratul magic al tipului de colindat cu muzicanți, care ocaziona, în satele din Zona Codrului jucatul de către colindători al fetelor, nevestelor tinere şi al fetelor mici.[3]Invocarea fluierului, în refrenele colindului mioritic din Țara Lăpuşului, "Si-aşè fluier zâcè"nu poate fi pusă doar pe seama prezenței instrumentului păstoresc în obicei, ci pe seama rosturilor lui magice, fiind legat de cultul strămoşilor şi slujind ca

---

[1] Monica Brătulescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1981, p. 86
[2] Pamfil Bilțiu, "Sculați, sculați boieri mari". Colinde din județul Maramureş, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1996, p. 48
[3]Contribuții la studierea obiceiurilor tradiționale de iarnă din zona Codru, în Tradiții maramureşene, vol. II, Baia Mare, 1979, p. 122

https://biblioteca-digitala.ro

mijloc de comunicare cu lumea de dincolo,[4]aşa cum ne argumentează şi dorinţa ciobanului de a i se pune la cap, când va fi îngropat.

O categorie de refrene marchează momente ale colindatului:"Dimineaţa lui Crăciun", "Asta-i sara lui Crăciun." Refrenul foarte răspândit "Zâorel de zuă","Zoriori de zuă"considerăm că nu se leagă atât de un moment al execuţiei colindei, cât de invocare a zorilor, care în mitologia populară sunt considerate fiinţe mitologice, care aduc dimineaţa, separă ziua de noapte. Colindele"de zori"sau"zâorit" vin să ne certifice această afirmaţie. Poporul credea că aceste fiinţe trebuiau invocate pentru a fi îmbunate, deci se media cu ele pentru ca să aducă ziua. "Voi zorel de zuă/, Şi-al de dimineaţă/, Ce tot rătăciţi/ Şi vă tot pripiţi/,Ca să-mi răsăriţi".[5]

Ceteraşi la Festivalul Datinilor şi Obiceiurilor de Iarnă de la Sighetu Marmaţiei

O categorie de refrene cuprinde invocaţii ale diverselor categorii de gazde, denumite generic: "Domnului, domn","Domn,domn , şi-a nost domn",adresant capul casei.Trebuie să subliniem că în limba veche "domn " însemna gospodar sau ţăran liber, dar şi stăpân[6]. Cu această funcţie el apare invocat şi în incipituri "Cel domn bun să vesăleşte "sau este implicat în ceremonial"Scoală-mi-te, domnuţ bun/ Şi scoală şi slujnicile/ , Să mături tăt curţâle ". Considerăm greşită părerea potrivită căreia prin astfel de refrene sunt invocate personaje biblice, deci au un conţinut religios.

Prin circulaţie, refrenele s-au adaptat perfect la conţinutul variantelor cu care circulă.Sunt edificatoare, pe această linie colindele la fată, în ale căror formule de refren întâlnim până şi declaraţii amoroase, în acord cu funcţia de peţit a colindatului: "Drăguleană! / Uă, uă, uă, că dragă mi-i / O da cum şi nu / Ca şi până amu / Ţucu-i sufletu'". O altă categorie ne elucidează starea şi vibraţia sentimentală "Doru' m-o d-ajunsu". Starea sentimentală, în

---

[4] Ivan Evseev, Dicţionar de magie, demonologie şi mitologie românească, Timişoara, Edituara Amarcord, 1998, p. 142

[5] Flori de măr, Bucureşti, Editura Academiei, R.S.R., 1987, p. 22

[6] Pamfil Bilţiu, op.cit., p. 49

https://biblioteca-digitala.ro

colindele la fată ne este exprimată, uneori, metaforic: "Luminioară, merâoară". Uneori în partea a doua a refrenelor din această categorie întâlnim formule caracterologice "Luminioară, ochi-s negri", "Rominioară, ochi-s negri".

Substratul mitologic pronunțat al colindelor ne este bine evidențiat de invocarea în refrene a unor elemente cosmogonice, cel mai adesea soarele "Raza soarelui", "Raza mândră-a soarelui". Se ştie şi nu există nici un dubiu că dintre toate simbolurile arhetipale soarele deține cel mai important loc în cultura tuturor popoarelor, simboluri ce aparțin tuturor codurilor culturale.[7] El este cel care asigură lumina şi căldura, fertilizează ogoarele şi țarinile.

Refrenele în care este invocat şarpele în formule de genul "Din dănă-ri şerpe şuier", "Şerpe teşuiu", care au persistat până astăzi, derivă din vechi credințe totemice. Şarpele este un adevărat simbol arhetipal, prezent în cultura tuturor popoarelor, un adevărat model simbolic, care se asociază cu lumea de dincolo, cu moartea şi cu învierea, fiind considerat o încarnare a sufletelor morților, epifanie a strămoşilor mitici[8].

Mascați la Festivalul Datinilor şi Obiceiurilor de Iarnă de la Sighetu Marmației

Refrenele cel mai bine reprezentate în colindele vechi sunt cele care conțin formule prin care este invocat vegetalul, în care anumite elemente ne apar denominalizate "Hoi lăr şi flori de măr", "Măruț mărgăritar", "Florile dalbe de măr", "Că-s florile-a mărului", "Viță verde, iadăra", "Viță verde, mălin verde", "Frunza iederii", "Floarea de mălin", "Floarea cea de mac", "Frunza de bujor", "Lilion", "Flori de măghiran", "Viță verde de lemn verde". Sunt formule, care odinioară au avut rolul de a stimula pe cale magică rodirea.

Mărul revine obsedant ca invocație în refrenele colindelor. Poate că, dintr-o practică străveche a vieții, în care mărul fiind un aliment de strictă necesitate, a fost demonizat, provine refrenul atât de ciudat "Florile dalbe de măr". Aşa cum observa just Traian Herseni, mărul nu dă roade dacă nu înfloreşte, încât floarea lui este semnul precis pentru cultivator, dacă roadele vor fi slabe sau bogate.

---

[7] Ivan Evseev, op.cit., p. 428
[8] Op.cit., p. 448

https://biblioteca-digitala.ro

Caracterul magic, de incantație sau încântare, de provocare prin cântec a lucrurilor dorite, ne apare în toată strălucirea lui, prin prizma refrenelor "Florile dalbe de măr", rostite mereu după fiecare strofă până la obsesie, nu urmăresc efecte literare , care nici ele nu lipsesc, ci țeluri practice foarte precise, pe care nu e greu să le descifrăm . "Florile dalbe de măr", după părerea noastră, a fost la origine o formulă de incantație, de provocare a primăverii, de provocare a florilor înseşi, care anunță şi pregătesc rodul, fără de care viața oamenilor nu este cu putință[9].

În legătură cu acest refren, în care apare asociat mărul, Petru Caraman subliniază că este foarte vechi, tocmai prin uriaşa răspândire şi prin originalitatea lui, aflându-se exclusiv la români. Acest refren nu poate fi interpretat altfel decât că odinioară în cele dintâi timpuri, când colindatul era însoțit ca şi la sorcovă de lovirea cu mlădițe înflorite de măr. Petru Caraman este de părere că avem de-a face cu o practică magică pur românească, autohtonă, care dispărând a lăsat în urmă refrenul, precum şi prezența mărului în colinde[10].

Aceloraşi rosturi de provocare a rodului şi de stimularea lui pe cale magică subscriu şi alte formule de refren în care întâlnim denominalizate şi alte fructe, care au jucat un rol important în alimentația tradițională: "Zur mere, zur pere, zur căline","Nuci în deal, tinghirele ".

O deschidere către funcția de stimulare a fertilității trebuie să o fi avut şi refrenele "Răoriță, romaniță", "Răoriță, rojmolid" "Negura, negura". Şi la baza acestor incantații stă o experiență practică. Roua are un simbolism apropiat de cel al ploii. La multe popoare roua este semnul hierogamiei cerului şi pământului.[11] Roua şi negura au o importanță în stimularea procesului de creştere a florilor şi plantelor.

În formulele de refren descifrăm invocarea boului cu numele lui generalizat "lamber". "Lirli, lamber şi-a nost domn". În colinde boul ne apare frecvent, mai ales în variantele despre boul sur. "Vine-şi marea cât de mare / Da de mare marjini n-are / D-apoi marea ce-şi d-adună? / Adună-şi on bouaş sur / Cu corniță de aur". Atari refrene nu le putem despărți de vechile credințe totemice . Pe de altă parte boul sur este simbolul primăverii, aşa cum ne argumentează şi obiceiul boului înstruțat, practicat şi astăzi pe o arie destul de întinsă a Transilvaniei. Boul este un animal sacru la foarte multe popoare, un demon al fertilității şi simbol al belşugului gospodăriei țărăneşti. În

---

[9] Traian Herseni, Forme străvechi de cultură populară românească, Cluj Napoca, Editura dacia, 1977, p. 198

[10]Petru Caraman, Colindatul la români, sslavi şi alte popoare, Bucureşti, Editura Minerva, 1983, p. 369-370

[11] Ivan Evseev, op.cit., p. 402

https://biblioteca-digitala.ro

mitologia creştină este un animal binecuvântat de către Domnul pentru că în ieslea lui a suflat căldură ajutând la naşterea lui Isus.[12] Boul cu numele generic Iambor ne apare bine reprezentat şi în colindele despre tocmeala zestrei . "Pă Iamboru nu I-om da / Iamboru-i on bou frumos / De trimăs la țară-n jos / După grâu de primăvară / După scumpe mândre flori / La fete şi la feciori".Ne apare bine evidențiată şi în aceste versuri funcția boului de animal fertilizator. Faptul că alături de bou este invocată şi gazda prin termenul generic "domn" ne argumentează legătura dintre gospodar şi acest animal sacru.

Structura refrenelor este adesea binară. Alături de invocarea gazdei întâlnim invocații cu elemente greu de descifrat, unele suscitând numeroase discuții. "Haida Ier şi-a nost domn" sau "Lăr, lăr şi-a lăruu-I doamne". Ler stă sub toate probabilitățile, aşa cum arată Ivan Evseev, sub semnul unui personaj mitologic românesc. Dacă e vorba de invocarea unei divinități arhaice, aceasta nu poate fi decât o chtoniană a primăverii, când cădea începutul noului ciclu agrar[13]. Asupra originii acestui termen s-au purtat numeroase discuții. I.G. Sbiera îl derivă din forma de singular al latinescului Lar-lares. B.P. Haşdeu pune la baza termenului latinescul Lar Dominus. Mizes Gaster pune cuvântul în legătură cu slavonescul Ler-Lelea, numele zeului tinerații şi al dragostei înflăcărate. Acesta este fiul zeiței pământului la vechii slavi şi baltici. Leli patroana atât dragostea cât şi recoltele, de unde şi prezența sa sub formă de invocare repetată în unele colinde bieloruse. "Lilja, Lelja, dă-ne grâne şi secară"[14]. Aron Densuşianu îl deriva din Liber Pater, vechi zeu italic al sporului şi înmulțirii[15]. Simion Mândresc îl deriva din latinescul Lares, din Lari Compitali, numele a doi zei luați din mitologia etruscă, care erau veneraţi ca spirite ale strămoşilor şi ocrotitori ai casei şi gospodăriei[16]. Este una dintre cele mai plauzibile ipoteze, care poate fi explicată şi pe baza transformărilor fonetice. Oricum nu putem admite teoria lui Dimitrie Dan din "Halleluiah Domine", deoarece colindele româneşti sunt anterioare Creştinismului, iar intruziunile creştine în colinde sunt mai târzii, pătrunse mai mult în etapa slavonă[17].

Aşa cum am subliniat, refrenele s-au adaptat bine la conținutul textelor cu care circulă. Refrenele colindelor-cântec poartă pecetea liricii populare. Formule de genul "Da liu, liu, liu" ne amintesc de

---

[12] Op. cit., p. 54
[13] Op. cit., p. 224
[14] Op. cit., p. 226
[15] Victor Kernbach, Dicționar de mitologie generală, Bucureşti, Editura Albatros, 1995, p. 317
[16] Op. cit., p. 311
[17] Ivan Evseev, Op. cit., p. 225

https://biblioteca-digitala.ro

cântecul de leagăn, iar formule precum "Ai nu-i şi bai nu-i / Duinu, mândră şi duinu", ne ilustrează influența doinei.

În colindele de peste ogrăzi, care nu erau colinde de fereastră, ci le interpretau feciorii umblând peste ogrăzi de la o casă la alta, au refrene adaptate, marcând caracterul de petrecere şi veselie a sărbătorii: "Traje, măi țâgane / Că-i be vin şi-i mânca carne". "Să bem vin, să vorbim, să ne veselim". Din această categorie sunt foarte picante şi cu un umor savuros refrenele parodii după limba țigănească: "Hop calor romande / Linu-i hurda, egra-n jos / Purdea los cu curu-n jos / Aladica, sanadica, corinda-i defla / Corinda buf". "Sana de, sana iude / Sun berbelu / Na berbelu / Colindra lependra / Ler gaborenga io / Contraric codo, dele pun mişto". Mai există o categorie de refrene axate pe parodii după limba ruteană sau rusă: "Stani, pani, schiti vrana, dobra na-re / Rupe sai, saai, rupce-n copci". În refrene au pătruns şi maghiarisme, uneori constituite în formule aproape întregi "Sargo roja, lilion".

O categorie de refrene au pătruns pe filieră creştină, ele fiind adaptate mai ales la colindele relogioase "Domnu' nostru-l Dumnezeu", "Gana Galileii", "Hristos s-a născut", "Hristos de nu se năştea / Lumea a iadului era", "Zi de judecată / Greu va fi odată".

Procesul desemnatizării refrenului s-a produs ca urmare a dezagragării speciei, el fiind mai supus uzurii față de alte porțiuni ale textelor. În practica modernă a obiceiului, momentul execuției refrenului constituia un răgaz pentru concentrarea memoriei asupra versurilor care urmează, din care cauză s-a ajuns la deformarea lor[18]. Dacă unele refrene ma pot fi descifrate, altele, prin deformare sunt absconse. "Cea Lore / Nu poci hore". Prin deformare anumite refrene şi-au schimbat înțelesul şi funcția, fiind receptate greşit. Cercetările noastre au dezvăluit că la baza refrenului înțeles "Domn din cer" stă formula "Domnice", adresantă fata gazdei sau soția tânără a ei. Unele refrene au devenit veritabile şarade. "Mărlin, tarlin, fum baia şi titirin-i țup, țup, țup".

Refrenele sunt adevărate relicve de spiritualitate veche, capabile să ne dezvăluie simbolistica speciei precum şi elementele etnografice pe care le include unele persistând din primele straturi.

[18] Monica Brătulescu, Op. cit., p. 87

https://biblioteca-digitala.ro